

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ

ON THE QUESTION OF THE CONCEPTS AND SIGNS OF SEPARATE RESIDENCE REGIME

Оксанюк О.А., аспірант кафедри цивільного права та процесу

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

У науковій статті автором розглянуто особливості визначення поняття режиму окремого проживання подружжя, загальних та спеціальних ознак цього правового режиму. На підставі проведеного дослідження сімейного законодавства України, інших держав та сімейно-правової доктрини в науковій статті дано визначення поняття режиму окремого проживання подружжя, з урахуванням положень ст. ст. 119 та 120 Сімейного кодексу України. Визначено, що загальними ознаками режиму окремого проживання подружжя, які спільні для сепарації та припинення шлюбу, є: режим особистої приватної власності на майно, набуте у відповідний період відсутності шлюбних відносин та дії режиму окремого проживання подружжя, розпорядження цим майном без врахування обмежень, які визначені ст. 65 Сімейного кодексу України; презумпція походження дитини не від чоловіка у випадку, якщо вона народжена дружиною після спливу десяти місяців після встановлення режиму окремого проживання подружжя, коли у чоловіка не виникають права та обов'язки як батька дитини, зокрема й аліментні зобов'язання; інші наслідки, які передбачені законодавством зарубіжних держав, якими найчастіше є припинення права на спадкування щодо майна померлого подружжя, права на утримання з боку іншого подружжя, а в окремих випадках – права проживання у сімейному житлі. Ознакою, спільною для сепарації та зареєстрованого шлюбу, є збереження всіх взаємних прав та обов'язків подружжя, крім визначених у ст. 120 Сімейного кодексу України, збереження особами, які перебувають у режимі окремого проживання подружжя, свого статусу подружжя у своїх відносинах із іншими суб'єктами сімейних відносин. Спеціальними ознаками режиму окремого проживання подружжя, які притаманні лише цьому правовому режиму, є наявність особливих підстав для його встановлення та припинення, змішаний характер встановлення та припинення режиму окремого проживання подружжя, строковий характер дії правового режиму окремого проживання подружжя.

Ключові слова: режим окремого проживання, подружжя, походження дитини, правовий режим, припинення шлюбу.

In the scientific article the author considers the peculiarities of defining the concept of the regime of separate residence of the spouses, general and special features of this legal regime. Based on a study of family law of Ukraine, other states and family law doctrine, the scientific article defines the concept of separate residence of spouses, considering the provisions of Articles 119 and 120 of the Family Code of Ukraine. It is determined that the common features of the regime of separate residence of spouses, which are common to separation and termination of marriage, are: the regime of personal private ownership of property acquired during the relevant period of absence of marital relations and the regime of separate residence of spouses; Art. 65 of the Family Code of Ukraine; presumption of non-spouse origin of the child if the wife was born after the expiration of ten months after the establishment of the regime of separate residence of the spouses, when the husband does not have rights and obligations as the child's father, including alimony obligations; other consequences provided by the legislation of foreign states, which are most often the termination of the right to inherit the property of the deceased spouse, the right to maintenance by the other spouse, and in some cases – the right to live in family housing. A feature common to separation and registered marriage is the preservation of all mutual rights and obligations of the spouses, except those specified in Art. 120 of the Family Code of Ukraine, the preservation of persons who are in the regime of separate residence of the spouses, their status as spouses in their relations with other subjects of family relations. Special features of the regime of separate residence of the spouses, which are inherent only in this legal regime, are: the presence of special grounds for its establishment and termination, the mixed nature of the establishment and termination of the regime of separate residence of spouses, the temporary nature of the legal regime of separate residence of spouses.

Key words: separate residence regime, spouses, child's origin, legal regime, termination of marriage.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 119 Сімейного кодексу України (надалі за текстом – СК України) за заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Запровадження даного правового режиму зумовлює істотні зміни у ряді майнових прав подружжя, передусім у правовому режимі набутого за час дії сепарації шлюбу майна, а також зміни у презумпції шлюбного походження дитини, яке ставиться під сумнів (виписані у ст. 120 СК України). В СК України визначено порядок запровадження режиму окремого проживання подружжя, а також припинення цього правового режиму [1]. Водночас слід зазначити, що цей правовий режим є однією із новел СК України, оскільки сімейне право, яке діяло на українських землях, передусім у період їх входження до складу Російської імперії та СРСР не знало такого правового інституту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема теоретико-правових та прикладних проблем визначення правової природи режиму окремого проживання подружжя стала предметом наукових досліджень таких учених, як І.В. Апошій, О.О. Білик, М.В. Бориславська, О.Б. Верба-Сидор, У.Б. Воробель, К.М. Глиняна, В.С. Гопанчук, Л.В. Липець, З.В. Ромовська, О.В. Старчук, В.І. Цимба-

люк, С.В. Черноп'ятов та інших науковців. На жаль, питання поняття та ознак режиму окремого проживання подружжя належним чином не досліджене у правовій доктрині.

Мета статті – провести наукове дослідження особливостей визначення поняття режиму окремого проживання подружжя, загальних та спеціальних ознак цього правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Можемо зазначити, що лише окремі науковці виділяють поняття режиму окремого проживання подружжя. Зокрема, як зазначає С.В. Черноп'ятов, режим окремого проживання – це особливе правове положення подружжя, яке встановлюється у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно судом за позовом одного з подружжя в порядку позовного провадження або за спільною заявою подружжя в порядку окремого провадження і полягає в тому, що до відносин між подружжям застосовуються такі правила: майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюб; дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка [2, с. 184]. Л.В. Липець сепарацію визначає як встановлений рішенням суду або органом реєстрації актів цивільного стану режим окремого проживання подружжя за заявою або позовом подружжя або одного з них у разі небажання подружжя мати подружні стосунки та вести

спільно господарство, незалежно від того, проживає таке подружжя в одному чи в різних помешканнях, або неможливість подружжя з об'єктивних причин проживати разом, і до того ж, відсутність змоги часто та регулярно бачитись, внаслідок чого окреме проживання стає тривалим [3, с. 160–161]. З іншого боку, О.О. Білик називає режимом окремого проживання такий стан шлюбних відносин, що виникає на підставі рішення суду чи договору, за якого особи з метою подальшого примирення чи припинення шлюбу, не припиняючи його на даному етапі остаточно, перестають жити як подружжя, незалежно від проживання в одному чи окремих помешканнях [4, с. 56].

Проте жоден із науковців не виділяє рис, які відрізняють режим окремого проживання подружжя від того правового режиму, який виникає при припиненні шлюбу, зосереджуючись лише на правових наслідках встановлення режиму окремого проживання подружжя, а також процесуальному порядку його встановлення та припинення. Виняток становить дисертаційне дослідження О.О. Білик, яка визначає, що інститут окремого проживання подружжя у сімейному праві України має такі ознаки: встановлюється за рішенням суду за заявою подружжя або позовом одного з них; підставами є неможливість або небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно; припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя; не припиняє прав та обов'язків подружжя, але має своїм наслідком припинення певних шлюбних презумпцій, однак сама науковець зазначала, що цей перелік ознак не є вичерпним [4, с. 41].

Водночас дослідження поняття та правової природи режиму окремого проживання подружжя буде неможливим без встановлення ознак даного правового режиму, як тих, які спільні із правовими режимами, які притаманні для наявності зареєстрованого шлюбу і для припинення шлюбу (загальні ознаки), так і є специфічними саме для режиму окремого проживання подружжя (спеціальні ознаки).

Загальними ознаками режиму окремого проживання подружжя, тобто такими, які є спільними із розірванням шлюбу, його припиненням, на нашу думку, є наявність правових наслідків, спільних для цих правових інститутів:

1) режиму особистої приватної власності на майно, набуте у відповідний період відсутності шлюбних відносин та дії режиму окремого проживання подружжя, розпорядження цим майном без врахування обмежень, які визначені ст. 65 СК України. З іншого боку, правовий режим спільної сумісної власності на майно, набуте в період до встановлення режиму окремого проживання подружжя та в період після його припинення, зберігається. Так само визнається спільною сумісною власністю майно, набуте в період так званої фактичної сепарації, коли подружжя фактично припинило шлюбні відносини, зокрема припинило спільне проживання, однак таке майно може бути визнано особистою приватною власністю одного з подружжя з огляду на ч. 6 ст. 57 СК України;

2) презумпції походження дитини не від чоловіка у випадку, якщо вона народжена дружиною після спливу десяти місяців після встановлення режиму окремого проживання подружжя (ч. 2 ст. 120 СК України), яка відповідає аналогічній презумпції дитини, народженої після спливу десяти місяців після припинення шлюбу (ч. 2 ст. 122 СК України) – в обох випадках у чоловіка не виникають права та обов'язки як батька дитини, зокрема й аліментні зобов'язання;

3) інших наслідків, які передбачені законодавством зарубіжних держав, якими найчастіше є припинення права на спадкування щодо майна померлого подружжя, права на утримання з боку іншого подружжя, а в окремих випадках – права проживання у сімейному житті.

Тоді як ознакою, спільною з ознаками зареєстрованого шлюбу, крім тієї, яка визначена нами при аналізі першої ознаки, спільної з ознаками припинення шлюбу, є те, що

взаємні права та обов'язки подружжя, крім викладених вище, зберігаються; крім того, особи, які перебувають у режимі окремого проживання подружжя, зберігають свій статус подружжя (і відповідні правомочності) у своїх відносинах із дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, третіми особами, органами державної влади, місцевого самоврядування. Водночас колишнє подружжя не має статусу подружжя, маючи відповідні права лише в майновому та аліментарному сенсі, прямо визначені законодавством, у тому числі право проживання у житлі наймача як «колишній член сім'ї» (ст. ст. 145, 156 Житлового кодексу УРСР).

Спеціальною ознакою режиму окремого проживання подружжя є наявність особливих підстав для його встановлення та припинення – в першому випадку такими підставами є неможливість або небажання одного з подружжя чи обох з подружжя проживати спільно з причин, які істотно ускладнюють спільне проживання подружжя, в другому – поновлення сімейних відносин, зважаючи на припинення причин, які зумовили неможливість або небажання одного з подружжя чи обох з подружжя проживати спільно або зміна ставлення до них з боку подружжя. У цьому контексті слід зазначити передусім суб'єктивний чинник – сприйняття ряду причин, які, на думку подружжя або одного з них, свідчать лише про неможливість проживання разом або небажання до спільного проживання, але не до бажання повного припинення шлюбних відносин, як це має місце при розірванні шлюбу. В останньому випадку сімейне законодавство взагалі не вимагає наявності причин, які б свідчили про фактичне припинення шлюбних відносин, достатньою є ініціатива обох з подружжя. Виняток становлять випадки, коли подружжя має дітей (коли суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей), а також, коли ініціатива про розірвання шлюбу виходить від одного з подружжя (в такому випадку орган реєстрації актів цивільного стану здійснює таке розірвання лише у випадках, прямо зазначених у ст. 107 СК України, а суд з'ясує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини з інвалідністю та інші обставини життя подружжя, і постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення). Як бачимо, у випадку ініціативи лише одного з подружжя на розірвання шлюбу повинні бути враховані підстави, які роблять подальше продовження шлюбних відносин неможливим – щодо випадків, коли шлюб розривається органом реєстрації актів цивільного стану; перелік таких підстав прямо визначений в СК України; щодо випадків, коли органом, який приймає рішення про розірвання шлюбу є суд, такі підстави прямо не визначені, водночас суд оцінює ці підстави щодо того чи вони дійсно є такими, що зумовлюють припинення шлюбних відносин, при цьому врахування та відповідна оцінка цих підстав є обов'язком суду. Такими підставами зокрема можуть бути й ті причини, які стали підставою для пред'явлення заяви або позову про встановлення режиму окремого проживання подружжя, однак суб'єктивна сторона цього діяння інша – ці причини зумовлюють не просто небажання або неможливість проживання разом, а небажання зберігати існуючі шлюбні відносини.

Також спеціальною ознакою режиму окремого проживання подружжя є змішаний характер його встановлення та припинення. Якщо ми говоримо про встановлення режиму окремого проживання подружжя, він встановлюється виключно у судовому порядку (через його встановлення в позовному або окремому провадженні залежно від

того наявний чи відсутній спір про наявність/відсутність підстав, які свідчать про неможливість або небажання подружжя проживати разом), припинення ж його може відбуватися як у судовому порядку (у разі, якщо ініціатором відновлення шлюбних відносин є лише один із подружжя), так і в договірному (коли подружжя фактично поновлює шлюбні відносини). Щодо останнього способу, як свідчить зарубіжний досвід, підставою встановлення режиму окремого проживання подружжя може стати відповідний договір, який лише затверджується судом, рішення про затвердження договору, надає такому договору юридичної сили. В той же час, розірвання шлюбу не може здійснюватися без рішення суду або органу реєстрації актів цивільного стану; фактичне припинення шлюбних відносин не має юридичних наслідків, так само як і фактична сепарація; поновлення розірваного шлюбу відбувається виключно за рішенням суду, постановленого за наявності умов, передбачених ст. 117 та 118 СК України – спільною заявою та непереступання в іншому зареєстрованому шлюбі та/або наявності рішення про скасування рішення суду про оголошення померлим або визнання особи безвісно відсутньою (що стало підставою для попереднього припинення шлюбу).

Ще однією спеціальною ознакою режиму окремого проживання подружжя є строковий характер дії даного правового режиму. Попри те, що суд не зобов'язаний встановлювати режим окремого проживання подружжя на певний строк, про строковий характер даного правового режиму зазначають ряд науковців, зокрема Л.Г. Грицишина (яка пропонує закріпити в законодавстві можливість встановлення режиму окремого проживання подружжя на строк від 1 до 3 років, а також визначає, що конкретний строк встановлення режиму сепарації притаманний німецькому або французькому законодавству [5, с. 132–133]), Л.В. Липець (який зазначає, що законодавець не прописує чітку можливість встановлення тимчасової сепарації, хоч і прямо не забороняє її [6, с. 29]), В.М. Старчук та О. В. Старчук (які вважають, що сепарація може встановлюватися лише на конкретний строк [7, с. 101]), М.О. Німак (яка зазначає, що оскільки законодавством питання щодо строку сепарації чітко не врегульоване, то такий режим може встановлюватися як із визначенням певного строку, так і без його визначення [8, с. 134–135]).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що режим окремого проживання подружжя – це правовий режим, установлений судом на підставі спільної заяви подружжя, позову одного з них, укладеного договору про окреме проживання (сепараційного договору), у зв'язку із неможливістю та/або небажанням подружжя або одного з них спільно проживати та підтримувати шлюбні відносини (які, однак, не припиняються остаточно і продовжують існувати з метою реалізації взаємних прав та обов'язків подружжя, в тому числі в їхніх відносинах з іншими учасниками сімейних відносин), який встановлюється на певний строк або безстроково, може бути припинений судом або із спільної ініціативи подружжя і передбачає виникнення ряду правових наслідків, прита-

манних припиненню шлюбу, передусім у майновій сфері та у сфері визначення походження дитини.

Ознаками режиму окремого проживання подружжя є:

1) загальні, спільні для сепарації та припинення шлюбу:

а) режим особистої приватної власності на майно, набуте у відповідний період відсутності шлюбних відносин та дії режиму окремого проживання подружжя, розпорядження цим майном без врахування обмежень, які визначені ст. 65 СК України (з обмеженнями притаманне також фактичній сепарації в силу положень ч. 6 ст. 57 СК України);

б) презумпція походження дитини не від чоловіка у випадку, якщо вона народжена дружиною після спливу десяти місяців після встановлення режиму окремого проживання подружжя, коли у чоловіка не виникають права та обов'язки як батька дитини, зокрема й аліментні зобов'язання;

в) інші наслідки, які передбачені законодавством зарубіжних держав, якими найчастіше є припинення права на спадкування щодо майна померлого подружжя, права на утримання з боку іншого подружжя, а в окремих випадках – права проживання у сімейному житлі;

2) загальні, спільні для сепарації та зареєстрованого шлюбу: усі взаємні права та обов'язки подружжя, крім визначених у ст. 120 СК України, зберігаються; особи, які перебувають у режимі окремого проживання подружжя, зберігають свій статус подружжя (і відповідні правомочності) у своїх відносинах із дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, третіми особами, органами державної влади, місцевого самоврядування.

3) спеціальні ознаки режиму окремого проживання подружжя, притаманні лише цьому правовому режиму:

а) наявність особливих підстав для його встановлення та припинення – в першому випадку такими підставами є неможливість або небажання одного з подружжя чи обох з подружжя проживати спільно з причин, які істотно ускладнюють спільне проживання подружжя, в другому – поновлення сімейних відносин, зважаючи на припинення причин, які зумовили неможливість або небажання одного з подружжя чи обох з подружжя проживати спільно або зміна ставлення до них з боку подружжя. В даному контексті значення має саме сприйняття ряду причин, які, на думку подружжя або одного з них, свідчать лише про неможливість проживання разом або до небажання до спільного проживання, але не до бажання повного припинення шлюбних відносин (або навпаки, свідчать про можливість поновлення шлюбних відносин);

б) змішаний характер встановлення та припинення режиму окремого проживання подружжя – встановлення у судовому порядку (але допускається судово-договірний, коли суд затверджує укладений подружжям сепараційний договір), припинення – у судовому або договірному порядку;

в) строковий характер дії правового режиму окремого проживання подружжя – він завжди має тимчасовий характер, навіть у випадку його встановлення на невизначений строк і завершується поновленням шлюбних відносин, закінченням строку встановлення або припиненням шлюбу.

ЛІТЕРАТУРА

- Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20210101#Text>.
- Черноп'ятов С.В. Актуальні питання встановлення та припинення режиму окремого проживання подружжя в порядку окремого провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 183–192.
- Липець Л.В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2009. 222 с.
- Білик О.О. Інститут окремого проживання подружжя в сімейному праві: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук. спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право (081 – Право). Київ, 2017. 258 с.
- Грицишина Л.Г. Режим окремого проживання подружжя в сімейному праві України як один зі шляхів припинення шлюбу. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 6 (volume 1). С. 132–137.
- Липець Л.В. Сепарація (режим окремого проживання) подружжя в Україні і в світі. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 26–40.
- Старчук В.М., Старчук О.В. Процесуально-правова природа режиму окремого проживання подружжя в Україні та Польщі: порівняльно-правові аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2013. № 6-1. Том 2. С. 99–102.
- Німак М.О. Процесуально-правова природа справ, що виникають із шлюбних правовідносин. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2009. Вип. 49. С. 130–139.